

УДК 159.923.2–053.6.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ЖИТТЄВИХ СМИСЛІВ ПІДЛІТКАМИ ІЗ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Лаврінєнко В.А., асистент
кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена аналізу особливостей структурування життєвих смислів підлітками із неформальних об'єднань. Розглянута специфіка структури життєвих смислів підлітків із неформальних об'єднань, інтегрованість, ієрархічність та продуктивність їх життєвих смислів, прояви негативізму та децентрації в осмисленні життя підлітками. Окреслений зв'язок особливостей структурування смислової сфери підлітками та інтерпретації ними подій власного життя.

Ключові слова: ціннісно-смыслова сфера, особистісний смисл, підлітковий вік, підлітки із неформальних об'єднань.

Статья посвящена анализу особенностей структурирования жизненных смыслов подростками из неформальных объединений. Рассмотрена специфика структуры жизненных смыслов подростков из неформальных объединений, интегрированность, иерархичность и продуктивность их жизненных смыслов, проявления негативизма и децентрации в осмыслении жизни подростками. Описана взаимосвязь особенностей структурирования смысловой сферы подростками и интерпретации ими событий собственной жизни.

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера, личностный смысл, подростковый возраст, подростки из неформальных объединений.

Lavrinenko V.A. THE SPECIFICITY OF LIFE MEANINGS STRUCTURING OF ADOLESCENTS FROM INFORMAL UNIONS

This article analyzes specificity of life meaning structuring of adolescents from informal unions. The specificity of life meaning structure of adolescents from informal unions, integrity, hierarchy and productivity of their life meaning, manifestations of negativism and decentration are discussed in article. Also, correlation of specificity of life meaning structuring of adolescents and their interpretation of own life events discussed.

Key words: value-sense sphere, personal meaning, adolescent, adolescents from informal unions.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей структурування системи життєвих смислів підлітками із неформальних об'єднань є актуальним на часі. Це зумовлено рядом факторів, що характеризують актуальні соціальні зміни, з одного боку, та специфіку особистісного розвитку підлітків – з іншого. Зокрема, актуальність вивчення структури життєвих смислів підлітків-неформалів зумовлена тим, що: підлітковий вік є складним і кризовим періодом у становленні особистості; останніми роками у країнах всього світу збільшилась кількість неформальних молодіжних об'єднань та направленість їх активності; в умовах сучасного суспільства істотно змінилися форми та змістовна направленість міжособистісної взаємодії підлітків (переважання спілкування у Інтернет-просторі, наявність нових тем для спілкування, підвищений інтерес до актуальних неформальних рухів тощо); дослідження окремих аспектів психічного життя підлітків (самооцінки, особистісних рис, стилів поведінки у конфлікті тощо) не дає системного розуміння психічного життя молоді особистості, що важливо для сприяння її гармонійному розвит-

ку. Натомість, дослідження особливостей структурування системи життєвих смислів підлітків, як надситуативного регулятора їх активності, дає можливість інтегративно та цілісно розглянути процес становлення особистості підлітка.

При цьому, структурування системи життєвих смислів підлітками із неформальних об'єднань реалізується відповідно до принципу «буттєвого опосередкування смислової реальності». Тобто, життєві смисли підлітків структуруються на основі осмислення та інтегрування ними соціальних дискурсів, які вони інтеріоризують у соціальному оточенні, й у неформальних молодіжних об'єднаннях у тому числі.

Мета статті – проаналізувати особливості структурування життєвих смислів підлітків із неформальних об'єднань.

Ступінь розробленості проблеми. Становлення особистості підлітка відображає наявність вираженої смисложиттєвої кризи, яка виступає різновидом психобіографічної кризи і породжується об'єктивно існуючими протиріччями у пошуці та практичній реалізації молоді особистістю смислу власного життя (К.В. Карпинський [2]).

Це виражається у намаганнях освоїти різні соціальні ролі та моделі взаємодії, довести власну самостійність та індивідуальність із боку підлітків, і супроводжує класичну картину підліткової кризи, зумовлену нестачею соціального досвіду для доведення власної дорослості дитиною (Л.С. Виготський, І.С. Кон, Д.Б. Ельконін).

При цьому важливою особливістю життєвих смислів підлітків є, з одного боку, їх залежність від умов соціальної взаємодії (принцип буттєвого опосередкування смислової реальності), з іншого – провідна роль смислових настанов підлітків у визначенні комунікативних орієнтацій та стратегій самовираження і самореалізації усвідомлення своїх життєвих смислів та спирання на них у життєдіяльності (Б.С. Братусь, Д.О. Леонтьєв [4]).

Внаслідок активної комунікативної діяльності відбувається суттєве переструктурування всього психічного життя підлітка, формуються основні особистісні новоутворення – почуття дорослості, самоставлення, рефлексія та осмислення життя. Відповідно, комунікативний досвід підлітка внаслідок активної участі у діяльності неформальних угруповань впливає на його осмислення життя, визначає структурну організацію та змістовне наповнення його ціннісно-смислової сфери.

Проблема специфіки неформальних груп та особистісних рис підлітків, що до них належать, висвітлена у працях З.Б. Абросімової, І.П. Башкатова, Т.А. Гаврилової, І.В. Олейника, І.П. Проніна, В.С. Собкіна, В.А. Сосніна, І.Ю. Сундієва та інших. У попередніх дослідженнях автора [3] проаналізовані специфічні особливості, притаманні підліткової-неформальній взаємодії, закономірності впливу неформальної міжособистісної взаємодії на формування ціннісно-смислової свідомості підлітків.

Різні аспекти проблеми формування ціннісно-смислової свідомості підлітків із неформальних об'єднань досліджувалися багатьма психологами, хоча цілісне її вивчення на даний момент відсутнє. Зокрема, важливими у даному контексті є дослідження смислів та ціннісно-смислової сфери особистості, висвітлені у працях

К.О. Абульханової-Славської, Г.О. Балла, Б.С. Братуся, Б.В. Зейгарник, К.В. Карпинського, О.М. Леонтьєва, Д.О. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна та інших.

Усі компоненти ціннісно-смислової сфери молоді особистості інтегруються у її ціннісно-смисловій свідомості (за З.С. Карпенко [1]), становлення якої в підлітковому віці відображає наявність вираженої смисложиттєвої кризи, що виражається в особливостях структурування життєвих смислів підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на актуальність проблеми вивчення психологічних особливостей неформальних підліткових об'єднань, практичну значущість пошуку психологічних факторів їх функціонування ми зосередили увагу на дослідженні особливостей ціннісно-смислової свідомості підлітків із неформальних об'єднань. При цьому метою статті є висвітлення окремого аспекту даного емпіричного дослідження – особливостей структурування життєвих смислів підлітків-неформалів.

При вивченні особливостей структурування життєвих смислів підлітків-неформалів у контексті комплексного вивчення специфіки ціннісно-смислової свідомості неформальної молоді нами використані методики «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д.О. Леонтьєва та його методику межових смислів. Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 120 підлітків (60 з яких входять до неформальних об'єднань і складають експериментальну групу, та 60 підлітків, які не входять до неформальних груп і віднесені до контрольної групи) віком від 12 до 16 років.

Результати емпіричного дослідження структури життєвих смислів підлітків представлені у таблиці 1.

Як свідчать дані таблиці 1, нами зафіксовані відмінності у структурі життєвих смислів підлітків досліджуваної вибірки. Так, підлітки із неформальних об'єднань характеризуються меншою кількістю граничних категорій, як головних елементів смислової свідомості (їх середнє значення – 2,08, порівняно з представниками контрольної групи – 3,05). Тобто, підлітки-неформали

Таблиця 1

Особливості структури життєвих смислів підлітків

Групи досліджуваних	Компоненти структури смислової сфери досліджуваних, середні значення				
	К-сть граничних категорій	К-сть вузлових категорій	Індекс зв'язаності	Середня довжина ланцюгів	Продуктивність
експериментальна	2,08	1,64	0,67	8,44	19,55
контрольна	3,05	2,79	0,89	9,56	28,64

більш просто інтерпретують події свого життя, і, переважно, орієнтуються на невелику (1–2) кількість особистісних смислів у життєдіяльності. Натомість, підлітки контрольної групи характеризуються більш різноманітним ставленням до подій свого життя. Їх ставлення до дійсності підкорюється 2–4 особистісним смислам, які виразилися у вигляді граничних категорій під час дослідження.

Досліджувані двох груп відрізняються і за кількістю вузлових категорій у структурі їх смислової сфери. Так, середнє значення за даним показником серед неформалів становить 1,64, тобто такі досліджувані використовують переважно 1–3 смислові категорії, які пов'язують їх ставлення до різних життєвих сфер та подій. При цьому представники контрольної групи мають більш розгалужену структуру особистісних смислів, користуються переважно 2–4 категоріями для інтерпретації подій їхнього життя.

Також нами зафіксовані відмінності за таким елементом структури життєвих смислів підлітків, як індекс зв'язаності вузлових і граничних категорій. Зокрема, середнє його значення серед досліджуваних із неформальних об'єднань становить 0,67, а серед іншої групи респондентів – 0,89. Тобто, підлітки із неформальних об'єднань у інтерпретації життєвих подій та вчинків інших людей проявляють дезорганізованість та порушення ієрархічності смислової сфери. Їх особистісні смисли не завжди пов'язані зі смисловими установками у діяльності та спілкуванні, а вузлові категорії можуть мати характер «різноаспектності», «відірваності» від провідних смислів. Наприклад, сприймаючи самотійність, як особистісний смисл, вони можуть не орієнтуватися на її прояви у вигляді прийняття самотійних рішень, відповідальності за них, необхідності самотійно виробляти свій життєвий стиль тощо. Такі підлітки просто прагнуть бути «самотійними», що доводить недовіру таких смислових установок і ставить під сумнів можливість розцінювати самотійність, як, власне, особистісний смисл для них.

Натомість, представники контрольної групи характеризуються більш чітко вибудованою структурою смислової сфери, зв'язаністю граничних та вузлових смислів. Такі підлітки, інтерпретуючи події життя та вчинки інших людей, схильні переважно дотримуватися однієї лінії поведінки та інтерпретації. Їх смислова сфера більш чітко структурована, а смислові установки та орієнтації переважно співвідносяться із особистісними смислами. На основі цьо-

го можемо стверджувати, що таким досліджуваним властива більш сформована смислова регуляція поведінки, що базується на чіткій ієрархії елементів смислової свідомості. У діяльності та спілкуванні з іншими людьми такі підлітки регулюються більш чітко окресленою, порівняно з неформалами, системою життєвих смислів, які реалізуються через чітке співвідношення особистісних смислів підлітків із їх словами, діями та інтегрується у відношеннях. Наприклад, розцінюючи дружбу з однолітками як особистісний смисл, такі досліджувані пов'язують її з такими вузловими смислами, як емоційна близькість, важливість інших людей, відповідальність, довіра та взаємна підтримка. Таке поєднання граничних та вузлових смислів дозволяє представникам контрольної групи більш чітко та однозначно відображати події оточуючої їх соціальної дійсності, інтегрується в їх ціннісно-смислову свідомість.

Нами також зафіксовані відмінності у вираженості довжини смислових ланцюгів досліджуваних експериментальної та контрольної груп. Зокрема, такий показник серед неформалів становить 8,44, а серед інших досліджуваних – 9,56. Ці дані свідчать про більш спрощену структуру життєвих смислів неформалів, однобічне ставлення до подій оточуючої дійсності. Їх смислове опосередкування дійсності дещо спрощене. Натомість, представникам контрольної групи властиве дещо більш ускладнене ставлення до оточуючої дійсності, її опосередкування смисловими зв'язками. У власних діях та вчинках такі досліджувані схильні вибудовувати більш складну систему смислових зв'язків із більшою кількістю ланок – тобто, смислових конструктів. Така структура життєвих смислів дає підліткам більше можливостей для самореалізації на основі більш розгалуженого та різноаспектного бачення життєвих ситуацій, мотивів та наслідків вчинків інших людей.

Істотно відрізняються і показники продуктивності, як компонента структури смислової сфери підлітків, у представників двох досліджуваних груп. Так, середнє значення продуктивності смислового опосередкування дійсності серед неформалів становить 19,55, а серед інших підлітків – 28,64. Тобто, підлітки із неформальних об'єднань характеризуються більше спрощеною системою смислових конструктів, які лежать, як правило, в одному семантичному полі, що демонструє однобічне, іноді дихотомічне, сприйняття життєвих подій та вчинків інших людей.

При цьому для підлітків із контрольної групи властива виражена продуктивність

у осмисленні дійсності. Вони характеризуються більш складною системою смислових конструктів, які поєднують у собі більш розгалужену семантичну систему та дозволяють їм широко та різноаспектно сприймати оточуючу дійсність. На основі цього такі підлітки, відповідно, схильні до більш широкого спектру поведінкових реакцій та життєвих вчинків, вони більше характеризуються життєвою пластичністю.

Результати контент-аналізу особливостей смислової сфери підлітків із двох досліджуваних груп представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Групи досліджуваних	Індекси контент-аналізу смислів		
	децентрація	рефлексивність	негативність
експериментальна	0,344	0,112	0,352
контрольна	0,387	0,095	0,105

Як свідчать дані, представлені у таблиці 2, підлітки обох досліджуваних груп однаковою мірою орієнтовані на інших людей. Наявність категорій такого роду розглядається як свідчення того, що молоді люди розглядають своє життя в контексті життя інших людей і у взаємозв'язку з ними. При цьому, вони зацікавлені у спільній діяльності з іншими людьми, орієнтовані на їх визнання, що відповідає загальним тенденціям психологічного розвитку особистості у підлітковому віці.

При цьому для підлітків обох досліджуваних груп властиве дещо виражене знецінене ставлення до власного «Я», яке не виступає для них смисловим центром світу. Імовірно такі особливості ставлення до власного «Я» підлітків походять від критичного характеру їх віку, адже хоч підлітки і орієнтуються на вираження дорослості та окреслення власної неповторності, їх ставлення до себе та ціннісне осмислення власного «Я» формується під впливом оцінок оточуючих. При цьому нами зафіксовано, що неформали дещо більше орієнтовані на децентрацію у осмисленні свого життя, адже різниця у середніх значеннях між показниками груп становить 0,043. Проте така різниця у значеннях не дає підстав стверджувати про істотні відмінності у схильності до децентрації у осмисленні життя підлітків експериментальної та контрольної груп.

Також нами зафіксовані схожі показники між представниками двох досліджуваних груп, що стосуються вираженості рефлексивності у системі життєвих смислів підлітків. Зокрема серед неформалів середнє значення індекса рефлексивності становить

0,112, а серед інших підлітків – 0,095. Тобто, підлітки із обох досліджуваних підгруп однаковою мірою мало схильні до вживання рефлексивних категорій під час опису своїх життєвих смислів. Відсутність або знижена кількість категорій такого роду у досліджуваних розглядається як симптом порушення регуляторних функцій свідомості по відношенню до практичної діяльності. Зміст таких категорій охоплює весь спектр актів свідомості в широкому сенсі слова, як власне інтелектуально-рефлексивних («знати», «розуміти», «усвідомлювати»), так і безпосередньо-чуттєвих («відчувати», «пам'ятати», «не забувати»).

Дещо відмінні показники за вираженістю індексу негативності серед досліджуваних двох груп. Так, підліткам-неформалам властиве його середнє значення, що становить 0,352, а представникам іншої групи – 0,105. Тобто, неформали дещо більше, ніж інші підлітки, проявляють прагнення до втечі від якихось дій, ситуацій, вчинків або переживань. Підлітки із неформальних об'єднань проявляють тим самим схильність до обмеження будь-якої активності, що не викликана ситуативною необхідністю. Детермінація їх поведінки та соціальних контактів лежить поза їх свідомістю. Наявність таких острахів, за результатами проведених автором раніше досліджень, може базуватись на наявному у таких підлітків негативному комунікативному досвіді і провокувати негативне ставлення до оточуючих, прагнення уникати ситуацій, які неприємні для неформалів.

За результатами якісного аналізу смислових ланцюгів досліджуваних встановлено, що прояви негативізму фактично не корелюють із категоріями, які мають тісний семантичний зв'язок з активністю молоді у неформальних об'єднаннях. Це дає підстави стверджувати, що участь підлітків у молодіжних субкультурах дозволяє компенсувати їх негативний досвід, набутий у ситуаціях формального спілкування. І навпаки, під час дослідження представників експериментальної групи спостерігалось збільшення категорій із емоційно позитивною семантикою у випадках, пов'язаних із діяльністю в неформальних угрупованнях.

При цьому представники контрольної групи дещо менше орієнтовані на прояви негативізму у структурі життєвих смислів. Вони більше відкриті до соціального досвіду, прагнуть проявляти активність та різносторонньо розвиватися. Такі їх орієнтації та особливості осмислення життя базуються на наявному позитивному комунікативному досвіді і відображають схильність молоді до самовираження.

Таблиця 3

**Емпіричні значення відмінностей у вираженості структурних та змістовних
індексів смислової сфери підлітків за U-критерієм Манна-Уїтні**

Структурні індекси					Змістовні індекси		
ГК	ВК	ІЗ	СДЛ	П	ІД	ІР	ІН
146	126*	158	135	122,5*	144,5	155,5	112,5*

Для доведення статистичної значимості зафіксованих відмінностей у структуруванні життєвих смислів підлітків із двох досліджуваних груп використаний U-критерій Манна-Уїтні, емпіричні значення якого представлені у таблиці 3.

Порівнявши значення U-емпіричного з U-критичним 127 ($p \leq 0,05$) та 105 ($p \leq 0,01$), можемо стверджувати про наявність статистично значимих відмінностей між підлітками двох досліджуваних підгруп за вираженістю індексів вузлових категорій, продуктивності та індексу негативізму на рівні статистичної значимості ($p \leq 0,05$). При цьому, за показниками індексів граничних категорій, зв'язку граничних та вузлових категорій, середньої довжини смислових ланцюгів, децентрації та рефлексивності статистична значимість відсутня.

Отже, підлітки із двох досліджуваних груп суттєво відрізняються за структурними показниками життєвих смислів при відсутності вагомих відмінностей у їх змістовних проявах.

Висновки. Підлітки із неформальних об'єднань переважно характеризуються погано структурованою та дифузною структурою життєвих смислів, що виражається у спрощеній інтерпретації подій оточуючої дійсності, вчинків інших людей, непослідовності їх соціальної поведінки та міжособистісних стосунків.

Досліджені відмінності за індикаторами структури життєвих смислів представників двох досліджуваних груп дають підстави стверджувати про наявність впливу взаємодії у неформальних об'єднаннях на особливості структури смислової сфери підлітків.

Досліджувані не схильні до надання цінності рефлексивним категоріям під час осмислення життя. Пізнавальні орієнтації їм часто не властиві, а сприйняття життєвих подій базується на непослідовних ідеальних уявленнях, які не супроводжуються

вираженим процесом осмислення та оцінювання. Таким чином, можемо стверджувати, що для підлітків із обох досліджуваних груп не властиві розвинуті рефлексивні здібності, сформовані навички до аналізу змісту своєї свідомості, які не виступають цінністю.

Встановлено, що підлітки обох досліджуваних груп характеризуються схильністю до децентрації у осмисленні життя, надання значення думці інших людей та нерозвинутими рефлексивними уміньми, що дозволяє стверджувати про відносну смислову спрощеність свідомості молоді.

При цьому, неформали дещо більше орієнтовані на прояви негативізму під час осмислення життя, що базується у наявному їх негативному комунікативному досвіді, ніж інші підлітки, яким властиве переважання більш емоційно позитивних категорій та відсутність прагнення уникати якихось ситуацій, дій чи вчинків.

Спираючись на результати даного дослідження, доцільним є подальше емпіричне вивчення особливостей впливу міжособистісної взаємодії у неформальних об'єднаннях на ціннісно-смислову сферу молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карпенко З.С. Психологічні основи аксіогенезу особистості: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / З.С. Карпенко; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 37 с.
2. Карпинский К.В. Взаимосвязь самоотношения и смысловизменного кризиса в развитии личности / К.В. Карпинский // Мир психологи. – 2010. – № 4. – С. 152–167.
3. Лавріненко В.А. Особливості ціннісно-смислової свідомості підлітків із неформальних об'єднань / В.А. Лавріненко // Психологія і особистість. – 2015. – № 2. – Ч. 1. – С. 168–185.
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев / [2-е испр. изд.]. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.